

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

С. В. Д'ячков

історія
середньовічного
СХОДУ

ПІДРУЧНИК
для студентів класичних університетів

Харків – 2022

УДК 94(5)»04/14»(075)

Д 93

Рецензенти:

Каріков Сергій Анатолійович — доктор історичних наук,
доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін
Національного університету цивільного захисту України;

Ліман Сергій Іванович — доктор історичних наук,
професор кафедри туристичного бізнесу та країнознавства
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 6 від 31 травня 2021 року)*

Д'ячков С. В.

Д 93   Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних
університетів / С. В. Д'ячков. — Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. —
448 с.

ISBN 978-966-285-779-5

Підручник С. В. Д'ячкова «Історія середньовічного Сходу» призначений для використання під час вивчення програмного курсу вищої школи «Історія країн Азії та Африки» та інших сходознавчих дисциплін. У книжці висвітлено основні проблеми розвитку середньовічних цивілізацій держав Сходу. Навчальний матеріал доповнюється витягами з різноманітних письмових джерел, розповідями очевидців, даними археологічних розкопок, а також праць визнаних фахівців. Підручник містить необхідні картографічні й довідково-бібліографічні складові, що дозволяє використовувати видання на різних стадіях навчального процесу.

Ця книжка, адресована студентам гуманітарних факультетів класичних та педагогічних університетів, зацікавить також викладачів середньої та вищої школи, старшокласників та всіх, хто захоплюється історією країн Сходу.

УДК 94(5)»04/14»(075)

ISBN 978-966-285-779-5

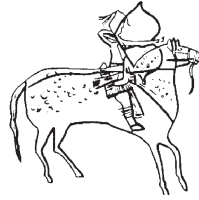
© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2022
© Д'ячков С. В., 2022

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ I. СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ СХІД У ВСЕСВІТНІЙ ІСТОРІЇ	
§ 1. Ex Oriente lux: вступ	11
§ 2. Особливості історичного розвитку цивілізацій середньовічного Сходу	21
Розділ II. ДАЛЕКОСХІДНІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	
§ 3. Становлення китайської середньовічної цивілізації	33
§ 4. Середньовічний Китай в епоху розквіту	49
§ 5. Пізньосередньовічний Китай (епохи Юань і Мін)	64
§ 6. Ранньосередньовічна Японія	79
§ 7. Японія епохи сьогунів	91
§ 8. Корея в IV—XVII ст.	106
Розділ III. ВЕЛИКИЙ СТЕП	
§ 9. Номади Великого степу в історії Середніх віків	120
§ 10. Кочові спільноти середньовіччя	132
§ 11. Імперія монголів	149
§ 12. Золота Орда: на західній межі Сходу	164
Розділ IV. СЕРЕДНЬОВІЧНА ІНДІЯ ТА ІНДОКИТАЙ	
§ 13. Особливості індійського середньовіччя	177
§ 14. Країни й народи Індії в XIII—XVII ст.	192
§ 15. Держави Південно-Східної Азії в Середні віки	208
Розділ V. ІРАН НА ЗЛАМІ ЕПОХ	
§ 16. Іранське суспільство й держава епохи Сасанідів (III—VII ст.)	224
Розділ VI. АРАБО-ІСЛАМСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ	
§ 17. Виникнення ісламу та утворення держави в арабів	238
§ 18. Завоювання арабів і становлення мусульманського світу. Халіфат Оммейядів (662–750)	253

§ 19. Багдадський халіфат Аббасидів (VIII—XI ст.).....	268
§ 20. Ісламські держави Північної Африки та Близького Сходу в IX—XVI ст.	283
§ 21. Мусульманський Іран і Середня Азія в IX—XIV ст.	298
§ 22. Єврейська діаспора в країнах Халіфату.....	310
Розділ VII. ТЮРКСЬКИЙ СВІТ У XIV—XVII ст.	
§ 23. Держава Тимура і Тимуридів (1370–1500). Тюрко-перська держава Сефевідів (1502–1722).....	324
§ 24. Виникнення держави турків-османів.....	340
§ 25. Утворення й розвиток Османської імперії в XV—XVI ст.....	352
§ 26. Початок занепаду Османської імперії.....	368
§ 27. Кримське ханство (1441–1783): спадки Орди й васали Османів	381
Розділ VIII. «ЧОРНА АФРИКА» В СЕРЕДНІ ВІКИ	
§ 28. Східна Африка в епоху середньовіччя.....	397
§ 29. Країни й народи Судану та Південної Африки в Середні віки.....	413
Розділ IX. ПІДСУМКИ	
§ 30. Середньовічний Схід напередодні Нового часу.....	429
Додаткова література	442

ПЕРЕДМОВА

Писання історії є справою величнішою, найсвятішою,
що стоїть вище будь-якого іншого заняття.
Агафій Мірінейський. «Про царювання Юстиніана»

Ex Oriente lux («Зі Сходу світло») — цей парафраз відомого біблійного сюжету часто використовують, щоб підкреслити первинність Сходу у світовій історії та культурі, адже поступальне цивілізоване освоєння земної кулі почалося зі Стародавнього Сходу.

Сьогоднішній «європейський вибір» України аж ніяк не позбавляє її багату історію цілком очевидної «східності». Історичні зв'язки нашої країни зі Сходом сягають глибокої давнини. Скіфи й сармати, гуни й хазари, печеніги й половці вважали нинішній український степ і лісостеп «споконвічно» своїми. У Середні віки велика частина сучасної території України належала народам, яких ми справедливо ототожнюємо зі східними спільнотами й цивілізаціями. Монгольська навала XIII ст. і подальший розвал Імперії Чингісхана породили феноменальну євразійську державу — Золоту Орду. Праве крило цієї великої держави на два століття привільно розкинулося на сучасних українських землях: від Дону до Дунаю. Ординською спадщиною в історії України стало Кримське ханство, що разом з Османською Туреччиною панувало в Північному Причорномор'ї аж до російської експансії наприкінці XVIII ст. Усі ці історичні перипетії, безумовно, є важливою складовою історії українських земель. «Прикордонний» статус нашої Батьківщини між «Заходом» і «Сходом» надає особливої актуальності вивченню східного середньовіччя в сучасній Україні.

Взаємодія «Заходу» й «Сходу» на нинішньому етапі набуває різноманітних форм і проявів. У деяких випадках ця «взаємодія» призводить до серйозних конфліктів, болючих суспільних процесів усередині держав, ідеологічного та військово-політичного протистояння між державами й спільнотами.

На Сході виявляються стійкі тенденції вестернізації культури й повсякденного життя. У деяких випадках «ідеали західної демократії» в східних країнах насаджуються збройним шляхом. Варто згадати вторгнення до Афганістану, Іраку, Сирії, події «арабської весни» в Північній Африці та на Близькому Сході. Це викликає передбачувану реакцію, спрямовану на захист релігійних, національно-культурних традицій та історичної спадщини. При цьому підвищується авторитет і роль найбільш екстремістських та реакційних сил східних країн. Так само на Заході відчувається зростаючий тиск вихідців з Азії та Африки, кількість яких серед населення розвинених країн Європи в постколоніальний період зростає в геометричній прогресії. Незаконна трудова міграція з Азії та Африки до європейських країн набула загрозливих масштабів, що створює соціальну та релігійну напругу, етнічні проблеми, загрожує серйозними демографічними наслідками. Усі ці процеси визначають необхідність глибокого вивчення історії, національно-культурних та релігійних традицій і особливостей розвитку народів Азії і Африки.

Актуальність цього навчального предмета полягає також і в тому, що країни Сходу зробили безцінний внесок у розвиток загальнолюдської цивілізації, мали істотний вплив на історичний розвиток, економіку й культуру сучасних держав Азії, Африки та Європи. У Середні віки на Сході виникли й досягли свого розквіту неповторні цивілізації, які характеризуються високим рівнем розвитку продуктивних сил, державних інститутів, матеріальної і духовної культури.

Навчальний курс «Історія країн Азії та Африки в Середні віки» ще з радянських часів має застарілу й дуже невдалу назву, що не відповідає реаліям східного середньовіччя. Достатньо згадати, що такі східні держави, як халіфати Омейядів та Фатімідів, Золота Орда, Османська Туреччина, Кримське ханство володіли багатьма європейськими країнами, які на значний час стали складовими мусульманської культури й цивілізації. Тому сучасна загальноприйнята назва «Історія середньовічного Сходу» в цьому разі більш до речна й точна.

Відомо, що історія середньовічного Сходу охоплює період між Стародавньою історією та Новим часом, і є невід'ємною складовою Всесвітньої історії. Навчальний курс розрахований на здобувачів освіти рівня бакалавріату гуманітарних факультетів класичних університетів. Він логічно продовжує курс історії Стародавнього Сходу, що вивчається студентами в I семестрі.

Цей підручник створено на базі навчального курсу історії східного середньовіччя, який автор понад двадцять років викладає здобувачам вищої освіти історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Специфіка навчальної дисципліни пояснює переважання в матеріалі проблем політичної історії. Проте питання соціально-економічного розвитку знайшли відображення в тексті книги із висвітленням загальних закономірностей і тенденцій історії східних цивілізацій. З огляду на зрозумілі причини, пов'язані з величезним обсягом навчального матеріалу, у тексті підручника немає спеціальних джерелознавчих та історіографічних розділів. Проте автор знайомить читачів з найбільш важливими й цінними історичними джерелами в контексті історії конкретних держав і народів. До тексту підручника входять судження провідних фахівців-сходознавців, які репрезентують різні наукові школи та напрямки, з принципових, актуальних і дискусійних питань. Досягнення культури народів середньовічного Сходу характеризуються за допомогою загальних характеристик та опису найбільш видатних досягнень у галузі насамперед літератури й архітектури тощо.

Під час вивчення курсу необхідно враховувати специфіку історичних процесів основних середньовічних цивілізацій (китайсько-конфуціанської, буддистсько-індуїстської, арабо-персько-тюрко-ісламської, «Великого Степу», «Чорної Африки»). Освоєння навчального матеріалу неможливе без урахування сучасних досягнень історичних наук, сходознавства, філософії та соціології. Основний обсяг поданого матеріалу складають проблеми політичної і соціально-економічної історії, духовної та матеріальної культури східних народів. Особлива увага приділяється вивченню нерозривного зв'язку історичного процесу з природно-кліматичними особливостями, враховуючи складні й суперечливі етно-релігійні процеси в конкретних регіонах, а також надзвичайно важливу роль особистості в історії східних країн.

Цивілізації середньовічного Сходу неповторні, і кожна з них має свої специфічні особливості історичного розвитку. Проте в пропонованому навчальному курсі велика увага приділяється огляду загальних закономірностей, характерних для країн і держав середньовічного Сходу. Йдеться про абсолютне домінування державних, общинних, колективних інтересів над індивідуальними («поголовне рабство»); брак приватної власності на землю (у її європейському розумінні), тотальне одержавлення економічного життя; деспотичний характер влади, головним джерелом існування якої була рента-податок.

У книзі висвітлюються найважливіші, з точки зору автора, проблеми історії східних цивілізацій у Середні віки. Особливості історії Тибету, Цейлону, деяких країн Африки та Близького Сходу в підручнику не розглядаються. Спираючись на отримані знання загальних закономірностей

Сад каменів в Японії

формації, що дозволяє використовувати його для різноманітних видів навчальної діяльності.

Основою навчального курсу є цивілізаційно-географічний і хронологічний принципи викладу навчального матеріалу. Курс «Історія середньовічного Сходу» складається з дев'яти розділів і тридцяти параграфів, присвячених історії держав, спільнот і країн Азії, Африки і Європи в Середні віки. Ліміт часу, виділеного на лекційний курс, передбачає самостійне вивчення студентами окремих тем або розділів. До кожного параграфа пропонується список джерел та основної літератури, вивчення якої дозволить студенту глибоко освоїти основні проблеми розділу, систематизувати свої знання з конкретної теми. Крім цього, пропонується бібліографія найбільш значних і доступних спеціальних і науково-популярних праць з історії країн середньовічного Сходу. Вивчення історії країн Сходу в Середні віки, безумовно, передбачає використання здобувачами вищої освіти різноманітної літератури, виданої в нашій країні та за її межами.

У тексті підручника автор використовує *курсивний* та **напівжирний** шрифти для виділення найбільш важливих, на його думку, дат, подій, явищ, спостережень, висновків. До кожного параграфа подаються запитання та завдання для перевірки засвоєного навчального матеріалу, його систематизації та повторення.

За результатами засвоєння навчального предмета студенти й студентки повинні здобути певні професійні компетенції, що передбачають:

розвитку східних цивілізацій, здобувачі освіти можуть самостійно оволодіти необхідним навчальним матеріалом.

Особливості жанру підручника змушують жорстко відбирати «необхідне й достатнє». Водночас автором зроблена спроба зберегти в тексті підручника «атмосферу й настрій» навчальної лекції, поділитися зі студентами цікавою додатковою інформацією, історичним анекдотом, портретом, всім тим, що часто є «перчинкою» викладання й передачі знань. Крім текстів параграфів підручник забезпечено необхідним обсягом картографічної та довідкової ін-

ЗНАННЯ:

- ✓ періодизації історії країн Сходу в Середні віки в цілому, а також основних дат і подій історії найбільш визначних держав Сходу;
- ✓ головних особливостей і закономірностей соціально-політичного, економічного й культурного розвитку цивілізацій середньовічного Сходу;
- ✓ найбільш помітних досягнень середньовічних цивілізацій Сходу, імен і діянь правителів, полководців та інших політичних особистостей, досягнень видатних діячів культури й науки, релігійних лідерів;
- ✓ історичної і культурної своєрідності середньовічних цивілізацій Сходу, особливостей повсякденного життя народів східних спільнот;
- ✓ фундаментальних положень і соціально-політичної ролі східних віровчень і релігійно-етичних течій (конфуціанство, буддизм, індуїзм, зороастризм, іслам);
- ✓ основних напрямків та проблем історіографії середньовічного Сходу, найбільш значущих методологічних концепцій і дослідницьких шкіл;

ВМІННЯ:

- ✓ аналізувати найважливіші події, явища й процеси в середньовічній історії країн Сходу, оцінювати їх роль і значення в контексті всієї історії середньовіччя;
- ✓ аналізувати характерні особливості історичного й духовного розвитку конкретних спільнот, причини їх виникнення;
- ✓ оцінювати вплив окремих особистостей на хід історичного процесу;
- ✓ працювати з основними видами письмових джерел з історії країн Сходу в Середні віки, науково-дослідною літературою і картами;
- ✓ аргументовано коментувати основний зміст найважливіших фактів і подій історії середньовічних країн Сходу в їх причинно-наслідковому зв'язку;

ВОЛОДІННЯ:

- ✓ методикою і методологією аналізу історичних джерел;
- ✓ навичками роботи з історіографією за темою навчання або дослідження;
- ✓ принципами творчої діяльності — підготовки доповідей, рефератів, курсових робіт;
- ✓ основною термінологією, що використовується під час вивчення історії країн середньовічного Сходу.

Автор вважає, що курс історії країн середньовічного Сходу належить до найважливіших навчальних дисциплін, які формують в Україні фахівця-історика.

Підручники та навчальні посібники

- Алаев Л. Б. История Востока с древнейших времен до начала XX века : учеб. пособие / Л. Б. Алаев. Москва : Ленанд, 2014. 368 с.
- Васильев Л. С. Всеобщая история. В 6 т. Восток и Запад в средние века : учеб. пособие / Л. С. Васильев. Москва : Высшая школа, 2007. 478 с.
- Васильев Л. С. История Востока : учебник для магистров : в 2 т. Т. 1 / Л. С. Васильев. 6-е изд., перераб. и доп. Москва : Изд-во Юрайт, 2013. 722 с.
- Васильев Л. С. История религий Востока / Л. С. Васильев. Москва : Книжный дом «Университет», 2000. 426 с.
- Говоров Ю. Л. История стран Азии и Африки в средние века : Основы лекционного курса / Ю. Л. Говоров. Кемерово : Кемеровский государственный университет, 1998. 145 с.
- Дьячков С. В. История средневекового Востока : конспект лекций / С. В. Дьячков. Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2013. 420 с.
- Дьячков С. В. История средневекового Востока: Программа курса, методические рекомендации, справочные материалы / С. В. Дьячков. 4-е изд., испр. и доп. Харьков : ООО «НТМТ», 2017. 128 с.
- История средних веков : хрестоматия : в 2 ч. / сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шевеленко. Москва : Просвещение, 1988. 286 с.
- История стран Азии и Африки в средние века : в 2-х ч., 3-е изд. / под ред. Ф. М. Ацамба. Москва : Изд-во МГУ, 1987. Ч. 1. 318 с.; Ч. 2. 286 с.
- Коновалова И. Г. Средневековый Восток : учеб. пособие для вузов / И. Г. Коновалова. Москва : АСТ, Астрель, 2008. 496 с.
- Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : курс лекцій / В. А. Рубель. Київ : Либідь, 1997. 480 с.
- Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підручник / В. А. Рубель. Київ : Либідь, 2002. 736 с.
- Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : тематична хрестоматія / В. А. Рубель. Київ : Либідь, 2000. 624 с.; 2011. 792 с.
- Хрестоматия по истории средних веков : учеб. пособие. в 3-х т. / под ред. С. Д. Сказкина. Т. I. : Раннее средневековье. Москва : Соцэкгиз, 1961. 688 с.; Т. II. : X—XV века. Москва : Соцэкгиз, 1963. 751 с.

